

הרב אלחנן פרינץ

דיני אתרוג בשביעית

מבוא

שאלות הלכתיות רבות עולות במהלך שנת השמיטה, רובן צפויות מראש. במאמר שלפנינו נבדל מעט את הלכות השמיטה ע"י מבט בפרי ההדר בו מקיימים אנו מצווה בפתיחת שנת השמיטה - האתרוג. מתוך עיון במאמר יתבררו דינים רבים השייכים למצוות השמיטה ובהם: קדושת פירות שביעית, מסחר בפירות שביעית, שימושים מנוונים בפירות שביעית (נוי, בשמים), הפקרת השדה, אוצר בית-דין, מתנה בפירות שביעית, הפסד פירות שביעית, ייצוא פירות שביעית ועוד.

בין השאלות שנברר: האם ניתן לקטוף לאחר ראש-השנה אתרוג מעץ מבלי רשות הבעלים (כדין הפקר)? האם ניתן לקחת אתרוג לתוך-לארץ בכדי לקיים את מצוות ארבעת-המינים בסוכות? האם ניתן לקשט את הסוכה בפירות שביעית כאתרוג? האם ניתן להכין בשמים מאתרוג שביעית לאחר חג הסוכות ע"י תקיעת הציפורן באתרוג?

א. הפקרת פירות שביעית וקטיפת אתרוגים

בשנת השמיטה הפירות והירקות קדושים בקדושת שביעית והם הפקר לכל אדם מישראל, שנאמר (שמות כ"ג, יא): "והשביעית תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביוני עמך". ופסק הרמב"ם בהלכות שמיטה (ד', כד): "מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר: ויהשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ו'אכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר..."¹ לפיכך צריך להשאיר את שער הכניסה לפרדס/חצר פתוח ולאפשר לכל הרוצה ליטול פרי - ליטול, בשנה השביעית.

האם צריך לבקש רשות בכדי לקחת פירות מהעץ?

1. כיעד נעשה ההפקר: לדעת המב"י (י"א, כא) התורה מפקיעה את בעלותו של האדם על פירותיו, אולם בדברי מרן ר' יוסף קארו בספרו שו"ת "אבקת-רוכל" (כד) כתוב כי כל מי שיש לו עצים חייב להפקיר את הפירות, וביאר הראי"ה קוק (ידעת-כהן' רמ) כי מן הראוי להפקיר בפני שלושה בני-אדם.

הרמב"ם בהלכות שמיטה (ד', יב) פסק: "הירק בשעת לקיטתו, והאתרוג אפילו היה כפול קודם ר"ה ונעשה ככר בשביעית חייב במעשרות כפירות ששית, ואפילו היה ככר בשישית הואיל ונלקט בשביעית הרי הוא כפירות שביעית, ומתעשר כפירות ששית להחמיר" וביאר ה"כסף-משנה" כי הרמב"ם הסתפק האם באתרוג אזלין בתר חנטה כמו בכל פירות האילן או בתר לקיטה כירק, ומכיוון שנחלקו בזה התנאים (ראש-השנה טו, א) פסק לחומרא.

לפי זה, אם מדובר בפירות שגדלו בשישית, ובתחילת השנה השביעית היו עדיין על העץ, יש מקום לומר כי כפי שהבעלים חייבים להפקירם מספק, כך בני-האדם צריכים לחוש לדעה הסוברת שהאתרוג אינו הפקר, ויש לאתרוג דין שישית, וא"כ מצד הספק אסור לקחתם, דזהו ספק גזל. בשו"ת "אבן-פנה" (ב', קכב) הביא דברי ה"משנת-יעבץ" שביאר את הספק ברמב"ם דמה דאזלין בירק אחר הלקיטה היינו לקיטה ממש, נמצא דכל-זמן שהאתרוג מחובר לעץ, אין עליו קדושת שביעית שהרי גדל בשישית ואינו הפקר, ורק כאשר ליקט שייך בו דין שביעית. לפי"ז מי שקוטף משדה או חצר בתחילת השנה השביעית עובר בוודאי על גזל.²

יוצא שכל הדיון, האם צריך לבקש רשות בכדי לקחת פירות מהעץ, מיירי בסוף השנה השביעית ותחילת השנה השמינית, כאשר רוצה לקטוף אתרוג לדי מינים.

הראב"ד³ והתוספות שאנץ (עדויות ה, ע"א) כתבו כי לכתחילה יבקש רשות מהבעלים, וביאר הראי"ה קוק ("שבת הארץ" ו', טו) כי אם לא אישר להם בעל-העץ, הוא עובר על איסור, אך אין לקחת. אולם במציאות בה ישנו שלט המודיע על הפקר הפירות - מותר לקטוף אף בלא בקשת רשות. כמו כן, יש לשים לב האם המטע נמסר לאוצר בית-דין, שכן במקרה כזה רשאי האדם לקטוף פרי, אך הוא יצטרך לשלם לב"ד השתתפות בהוצאות הטיפול בפרי ("בצאת-השנה", עמ' מב). כמוכן דכל ההיתרים שראינו בקטיפת פירות, זה רק לכמות קטנה לצריכה ביתית, דאל"כ הרי הוא מראה עצמו כבעלים על תנובת השדה.⁴

2. וכ"פ הרמב"ם לחומרא ה"חכמת-אדם" ("שערי צדק", שער מצוות הארץ), החזו"א (שביעית ז, סק"ט), שו"ת "שבט-הלוי" (א, קעה), שו"ת "אז-נדברו" (ד', נז-ס), "אור-לציון" (שביעית ב, שאלה ט) והגרש"ז אוירבעך ("מנחת-שלמה" שביעית ה, ז).

3. לפי הראב"ד הולכין באתרוג רק בתר שנת החנטה, ולא כחומרת הרמב"ם וכ"פ רש"י ותוספות (ראש-השנה טו, ע"א) וביאור הגר"א (יורה-דעה שלא, סקצ"א).

4. "חזון-איש" זרעים (יב, סק"ה-ו), "מעדני-ארץ" (ו, אות ד ד"ה הנח), "התורה והמדינה" (ג, עמ' קלט, ד, עמ' קסד-קסה). עוד בעניין נטילה ללא רשות הבעלים, עיין "מעדני-ארץ" ה, אות ב-ד.

ב. מכירה וקניית אתרוגים

נאמר בתורה כי פירות שביעית הינם לאכילה, ומדייקת הגמרא (עבודה זרה סב, ע"א, בכורות יב, ע"א): "לאכלה - ולא לסחורה", לפי זה נפסק כי סחורי שביעית פסולים לעדות (סנהדרין ג, ג) והסביר רש"י הטעם (ראש-השנה כב, ע"א): "עוֹשֵׂן סחורה כפירות שביעית, דרחמנא אמר (ויקרא כב) 'לאכלה' ולא לסחורה, ולפי שנחשדו כל אלו לעבור על דת מחמת מומן - חשדוס להיות מעידיס עקר על ידי מומן ושחיד".

הרמב"ם בהלכות שמיטה (ו, א) פסק דין זה, שאין לעשות מסחר בפירות השביעית, וז"ל: "אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר, ואותן הדמים הרי הן כפירות שביעית וילקח בהן מאכל ויאכל בקדושת שביעית, ואותו הפרי הנמכר הרי הוא בקדושתו כשהיה", ואם עושה מסחר סופו לסבול, כמו ששינו בגמרא במסכת קידושין (כ, ע"א): "בא וראה כמה קשה אבקה של שביעית⁵, אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו".

בגדר האיסור מצינו חקירה: האם האיסור הוא עצם המכירה למטרות רווח, או שהאיסור מעצם העובדה שאין לעשות בפירות אלו שום שימוש מלבד אכילתם (וע"ע ב"שבת-הארץ" ו, א אות ב).

מכיוון שאין לעשות מסחר בפירות, ישנם מספר אפשרויות כיצד להשיג אתרוג לארבע-מינים⁷:

א. מתנה: דרך זו לא נאסרה בפירות שביעית, כפי שלמדנו במשנה במסכת סוכה (לט, ע"א)⁸: "הלוקח לולב מחבירו בשביעית - נותן לו אתרוג במתנה, לפי שאין רשאי ללוקחו בשביעית", והטעם שם בגמרא: "לפי שאין מוסרין דמי

5. וכן איתא בראש-השנה א, ת. שבעות ז, ד.

6. כתב התוספות במסכת סוכה (מ, ע"ב), ד"ה אבקה: "עיקר איסור בעבודת קרקע כגון חרישה וזריעה אבל משא ומתן אינו אלא עשה בעלמא דלאכלה ולא לסחורה ועונש זה... בא לו מדה כנגד מדה" וכן איתא בתוספות במסכת קידושין. בעניין עונש למי שאינו שומר שמיטה, עיין באזהרת התורה (ויקרא כ"ו, לד) וכן בתנחומא (בהר א), שאם לא שומר, סופו שימכור את ארצו. ועיין עוד בהקדמת הרדב"ז לספרו שמנה האסונות שאירעו בזמנו עקב הזלזול בשביעית: לאחר ביטול השמיטה בשנת תרמ"ט כלה החגב והארבה את תבואת הארץ, בשנת תרנ"ז לאחר ביטול השמיטה בשנת תרמ"ז השחיתו עכברים את התבואות, ואחר שנת תרס"ג חלו ישראל במגפת החולירע והוכו במכת דבר וע"ש.

7. לדעת "ספר-השמיטה" (עמ' לג, ו הערה 11) אין קדושת שביעית במה שניטע לשם מצות, אולם ורה"פ חולקים ע"כ ("כרם-ציון" יג, כו. "שבת-הארץ" ד, יב אות ח ובהערות). כמו-כן, לגבי נטילת אתרוג שביעית, אין בכך בעיה, למרות שהדב נרמז נוק מועט לקליפתו. שכן מניעת המצוה היא הפסד גדול יותר (האדר"ת, ב"שמן-רענן" ב, מג), וכן האתרוג ניטע לשם מצוה ("הר-צבי" זרעים ח, ב ס"י נד), אולם יש לזוהר שלא לשפשו ("בית ריב"ז" ה, א).

8. עבודה-זרה סב, ע"ב. שבת-הארץ ו, י.

פירות שביעית לעם הארץ". כלומר, "דהתורה אמרה (ויקרא כ"ה) ילאכלה; ולא לסחורה, שכל פירות שביעית חייבין להתבער בשביעית הן ודמיהן, ולא שיעשה בהם סחורתו להצניע לאחר שביעית ולהעשיר, ועמי הארץ חשודין על כך, לפיכך אין מוסרין להם דמים ליקח מהם כלום בדמים, דקעבר אילפני עור לא תתן מכשול" (רש"י). ראוי לציין דכל ההיתר לתנם במתנה הוא רק למי שנהרג בקדושת שביעית.

ב. הבלעה: כלומר ע"י שמוכר מצרך שאינו קדוש בקדושת שביעית עם פירות שביעית, והתשלום הוא על אותו מצרך (סוכה לט, ע"א. רמב"ם ח', יא. כ"כ הראי"ה קוק ב"שבת-הארץ" ה', יג ועוד. הגרצ"פ פרנק "כרם-ציון" יז, "גאון-צבי" סק"א) וזהו כאשר אינה קונה מעם-הארץ (התירו לקנות בהבלעה רק מעם-הארץ המוכר אתרוג באקראי ולא בקביעות).
לגבי הבלעת האתרוג עם הלולב מובא בשם הגרש"ז אוירבעך ("הליכות שלמה" י, כט) ש"אין היתר זה ברור". אולם בשו"ת "ציץ-אליעזר" (ו', לט) וב"ילקוט-יוסף" (מצוות התלויות בארץ, שביעית כ, יג) התירו להבליע דמי האתרוג בדמי הלולב.

ג. אוצר בית-דין: ואז משלם עבור השתתפות בהוצאות הטיפול בפרי ואת שכר הטירחא של הירקנים (שכר בטלה) ואת הפרי מקבל בחינם (המחיר נקבי"ע ע"י ב"ד). מקור תקנה זו הוא בתוספתא (שביעית ח', א):
"בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר. הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודרין אותן ועושין אותן דבילה... הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בנת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו..."⁹ ראוי לציין כי קניה בדרך זו עדיפה מגוי וכו', שכן הוא זוכה לחזק את ידי החקלאים המתאמצים בשמירת השמיטה כהלכה.

ד. בפירות שגדלו בקרקע של גוי לא שייך איסור סחורה.

⁹ בחוברת "מדרוך שמיטה לצרכנים" (ה', הערה 40) מובא שכי"פ החזו"א, "כרם-ציון" ובצאת השנה, אבל הגר"מ אליהו הורה לסמוך על-זה רק בשעת הדחק, מכמה סיבות: א. הרמב"ם לא הזכיר את המושג אוצר ב"ד. ב. תקנת אוצר ב"ד מדברת על חלוקה שביעית ולא כפי שהדבר נעשה כיום. ג. בתקנת אוצר ב"ד החלוקה היתה בחינם, ולא תמורת תשלום להחזר ההוצאות. ד. מינוי החקלאי עצמו כשליח ב"ד הוא דחוק מאוד. אך הוסיף שעדיף לקחת פירות מאוצר ב"ד מאשר לחון גויים ע"י קניה מהם". ועיין בגר"ש ישראל שביאר דברי הרמב"ם ויישבם ("בצאת-השנה" כא-כב).

ג. ייצוא אתרוגים לחוץ-לארץ

המשנה במסכת שביעית (ו, ה) אומרת כי אין להוציא לחוץ-לארץ פירות שביעית: "אין מוציאין שמן שרפה ופירות שביעית מהארץ לחוץ-לארץ. אייר שמעון שמעתי בפירוש שמוציאין לסוריא ואין מוציאין לחוץ לארץ". ופסק הרמב"ם בהלכות שמיטה (ה', ג): "פירות שביעית אין מוציאין אותן מהארץ לחוצה לארץ ואפילו לסוריא". וביאר המהרי"ל דיסקין דזהו איסור מתתורה ("ציץ-הקודש" א, טו).

בטעם איסור ההוצאה נחלקו הראשונים: הראב"ד והר"ש משאנץ כתבו דזה משום החשש שאנשי חו"ל לא יזהרו לשמור הפירות בקדושת שביעית וינהגו בו מנהג חולין, כיון שמצויים להם פירות שאין בהם קדושת שביעית. אולם הר"ש, הרא"ש והגר"ע מברטנורא (שביעית ו, ה) כתבו דהטעם הוא שפירות שביעית צריכים ביעור בארץ-ישראל.

אלא דעל-אף האיסור המוחלט להוציא פירות שביעית לחו"ל, הנאמר במשנה שביעית, מצינו מקרה בגמרא במסכת פסחים (נב, ע"ב) בו הוציא רב ספרא לחו"ל חבית יין של שביעית, והקשו התוספות כיצד עשה זאת רב ספרא, והרי ישנו איסור בפירות שביעית. ותירצו: דרב ספרא הוציא לסחורה (ע"פ האופנים שמותר לסחור) והאיסור להוציא הוא לאכילה, אי-נמי רב ספרא הוציא בשוגג.

בשו"ת "משנת-יוסף" (ב, כד-כט) הרחיב בנידון וחיפש טעמים להתיר והביא מספר דעות מגדולי הדורות, וביניהם: דאם לא יוצאו יישארו אתרוגים על העץ וירקבו, או דאין לאתרוג זמן ביעור, כיוון שנשאר תמיד על העץ (כנראה מיירי באתרוג תימני) ולא כלה ממנו חית השדה (עיין ב"בית רידב"ז" על פאה"ש ה', יח), או דאין בו קדושת שביעית משום שנטע למצווה ולא לאכילה. "אלא שבכל אחת מן הסברות יש לפקפק" (שו"ת "אבן פנה" ב, קכה) לפיכך הורה הרב נשר בשו"ת "אבן-פנה" "למסקנה קשה לי להתיר ליחיד להוציא אתרוג של שביעית לחו"ל, לא מאוצר כ"ד ולא מהיתר מכירה".

יש שכתבו כי הנוטע אילן על-מנת להוציא פירותיו לחו"ל, לא חלה עליהם מעיקרא קדושת שביעית, ומותר להוציאם ("בית רידב"ז" עד; "מעדני-ארץ" שביעית י, אות ה), ולכאורה הי"ה באתרוג, מכיוון שכוונת מגדלי הפירות להוציא את הפירות המובחרים לחו"ל. לדינא כתב בשו"ת "תשובות והנהגות" (ב, תקס) דודאי אם חוזר אח"כ לא"י שפיר דמי לשלוח¹⁰. וכן הובא בדבר-הלכה ("הליכות שלמה" י, הערה מת) שישלחו האתרוגים על-מנת להחזירם לא"י לאחר שישמשו בהם למצותן (וכן איתא בשו"ת "ציץ הקודש" א, טו), ועיין ב"מנחת-שלמה" (שביעית ו, ה) דהעלה דאולי ישנו חשש שהפירות יתחלפו.

10. וכ"פ "באור-לציון" בחידושים על הרמב"ם ה', יג. עמוד קמח.

ראיתי כי בספר "שמיטה כהלכתה" (ג, יז) לרב שטרנבוך, היקל לשלוח אתרוג בודד לחו"ל למי שרגיל: "אבל ליחיד שמקפיד כל שנה על אתרוג בלתי מורכב מפרדס מסויים דוקא נהגו לשלוח לו, שעל מעט במקום מצוה כמו זה לא מקפידים" [וביאר החזו"א ("דרך אמונה" ה', יג) דבייחוד במצב שישנו ספק שתבטל המצוה בהעדר הוצאת האתרוג לחו"ל].

ד. קישוט הסוכה באתרוגים

האיסור להפסיד פירות שביעית נלמד מהגמרא במסכת פסחים (נב, ע"ב): "לאכלה אמר רחמנא, ולא להפסד". נחלקו הפוסקים האם נאסר רק הפסד בידים או שמא גם גרם הפסד אסור. בשו"ת מהרי"ט (א, פג) הוכיח שגרם הפסד מותר (ע"פ ירושלמי שביעית ז', א בעניין קניבת עלי הירק שמעלה אותם לגג). לאור זאת פסק הרידב"ז (ה', סק"ה) שמוותר לתת לתינוק פירות שביעית אע"פ שהוא יפרסם. אולם בספר "מקדש דוד" (שביעית סק"ה) דחה ראיותיו ואסר גרם הפסד בפירות שביעית.

בתלית אתרוג לקשט את הסוכה ישנה סברא להקל, שהרי אם הוא אינו מתכוון לאכול האתרוג הרי בלאו הכי ישאר האתרוג אצלו עד שירקיב, וממילא יהיה בו גרם הפסד, לפיכך מה זה משנה באיזו צורה גורם להפסדו. בשו"ת "להורות-נתן" (ג, לו) דן בשאלתנו והתיר גרם הפסד, והעלה דיש להתיר לתלות אתרוג של שביעית לקשט בו את הסוכה, אלא שהוסיף שיזה בתנאי שבתלייתו לא יתחבב בו מחט, שכן ע"י מחט מפסידו בידים. כמו כן, הצריך תנאי נוסף, והוא: שיוכל להורידו בכל שעה ולאוכלו, זאת בכדי שלא יהיה ממעט באכילתו (כמבאר ב"שולחן-ערוך" תרל"ח, ב).

אלא דבתלית אתרוג לקשט את הסוכה ישנה סברא להקל, שהרי אם הוא אינו מתכוון לאכול האתרוג הרי בלאו הכי ישאר האתרוג אצלו עד שירקיב, וממילא יהיה בו גרם הפסד, לפיכך מה זה משנה באיזו צורה גורם להפסדו. לדינא התירו הגר"ש אלישיב ("משפטי-ארץ" כ"ד, א) והגר"ש אוירבך ("הליכות שלמה" ז', כג) לתלותו בסוכה, וביאר בדבר-הלכה "שהרי אינו מפסידו בכך מאכילה" (ואין לחוש שיתקלקל מהשמש).

הגר"מ אליהו הורה, שמכיוון שנוי סוכה אסורים בהנאה בכל ימי החג, אסור לקשט הסוכה בפירות שביעית, אלא אי"כ יתנה כדין שאינו בודל מהם כל שבעה ("שולחן-ערוך" תרל"ח, ב) וכ"כ בשו"ת "מנחת-יצחק" (י, קיט) וב"ילקוט-יוסף" פסק זאת לדינא (שביעית כ, יג) וז"ל: "מוותר לתלות אתרוג של שביעית לנוי סוכה, ובלבד שיתנה שאינו בודל ממנו כל בין השמשות של ח' ימים. ויש מחמירים בזה משום גרם הפסד פירות שביעית, וכבר נתבאר לעיל שמעיקר הדין גרם הפסד בפירות שביעית מותר".

ה. עשיית אתרוג לבשמים

אתרוג שנועצים בו צפרני-בשמים לצורך ברכת מיני-בשמים בהבדלה של מוצאי-שבת:

פירות השביעית נתנו לא רק לאכילה אלא לכל שימוש הדומה לאכילה אשר צריך האדם. דין זה נלמד מתוך דברי הגמרא (סוכה מ, ע"א), הדורשת את הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם", "רבי יוסי: אמר קרא לכם, לכם לכל צרכיכם, ואפילו למשרה ולכבוסה. ותנא קמא, הא כתיב לכם! ההוא לכם דומיא דלאכלה, מי שהנאתו וביעורו שוה". מדברים אלו נראה כי אין מקום להתיר עשיית בשמים, וכ"פ הגרש"ז אורבעך, כי אין לעשות מאתרוג שביעית בשמים למוצאי-שבת (ע"פ תלמידיו, "הליכות שלמה" זי הערה 91) וכ"פ בפסקי-תשובות על ה"משנה-ברורה" (תרמ"ט, עמ' תיז).

ו. הארות חינוכית למצוות השמיטה

ברעיון מצוות השמיטה נאמרו טעמים רבים¹¹, אולם נתמקד בשני רעיונות חינוכיים:

א. פיתוח רגישות לזולת. אחד הדברים המיוחדים שנעשים בשנת השמיטה הוא הפקעת הבעלות מהגידולים החקלאיים והעברתם לשימוש הרבים, במילים אחרות הפקרת השדה. התורה אינה חפצה שבשנה זו בו נאסר על בעל השדה לקצור ולבצור, כפי שכתוב: "את ספיה קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצור" שהפרות ירקבו על העצים, אלא שנדאג לכלל, והאוכל יתחלק בשנה זו בשוה בין אלו שיש להם ואלו שאין להם, כדכתיב (שמות כ"ג, יא): "ואכלו אביוני עמך".

ב. אמונה בה'. אמנם במאמר זה דנו בעיקר בהלכות, אך בלומדי הלכות אלו בין עשרות הספרים שעמדו לרשותי, "נתקלתי" בדברי הרב חיים דוד הלוי זצ"ל, אשר הוסיף זווית אמונית למצוות השמיטה. דבריו אינם חידוש, אך הם יכולים לחזק בקרב תלמידנו את האמונה בה' ולפיכך החלטתי להביא אותם לפני סיום המאמר, ואלו עיקרי דבריו:

11. ב"ילקוט-יוסף" שביעית (עמ' יא-טו) האריך הרבה בטעמי המצוות בכלל, ובטעם מצווה זו בפרט, ובין הטעמים שהזכיר: לדעת שהארץ שייכת לה', שיהיה האדם פנוי ללמוד תורה בשביעית, להזכיר שיש בורא לעולם, שיש אדון המצוה על הארץ להוציא צמחה, לקנות מדת הוותרנות, לחזק הבטחון בה' לפרנסה, שיכיר צער העני, לזכות במצוות ואהבת לרעך כמוך, להזכיר לאדם ימי שנותיו בעולם-הזה, סגולת ארץ-ישראל, קיום הנהגה ניסית בשביעית, כדי שישאר הכל עיניהם לה' ועוד.

"התורה אומרת לאותם אנשים השומרים את השמיטה כהלכתה (ויקרא כ"ה, כ-כא): "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו. וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים". כלומר, כאשר עם-ישראל שובת ממלאכת השדה והכרם בשנה השישית, אז חלה על התבואה בשנה השישית ברכת ה' והיא מספיקה עד אסיפת התבואות אחרי השנה השביעית".

"מצוה זאת, עם הסיכה שהבטיחה תורה למקיימה, היא אות ומופת לתורתנו שתורת אמת היא מאת ה' מן השמים, שהוא בורא העולם ומנהיגו, כי איזה מחוקק בשר ודם היה מסתכן להבטיח למאמיניו תשלום שכר בסמוך ממש לקיום המצוה, ואף גם זאת, תשלום שכר מוקדם על מצוה שעתידים הם לקיים (שהלא כך יוצא מן המקראות הנ"ל, שהברכה חלה בשנה השישית טרם קיימו את המצוה בשביעית). וגם מפרשה זאת הוכחה שתורתנו אינה יכולה להנתן אלא מאת ה' מן השמים", עכ"ל (עשה לך רב ה, לד). וכ"כ טעם זה ב"כתב-סופר" בשם אביו ה"חתם-סופר" (ויקרא כ"ה), ונראה כי עניין זה של השמיטה דווקא בא"י מפני שעניי ה' תמיד בה.

ז. סיכום

בחסדי ה' זוכים אנו לקיים את מצוות השמיטה, וידוע כי משה רבינו נתאוהו להיכנס לארץ-ישראל בכדי לקיים את המצוות התלויות בארץ, כפי ששנינו בגמרא במסכת סוטה (יד, ע"א): "דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוהו משה רבינו ליכנס לארץ-ישראל? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בארץ-ישראל, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי".

במאמר שהבאנו ראינו את מעלת השמיטה כחינוך לדאגה לזולת וכהוכחה שהתורה מן השמים.

כמו כן, דנו בעניין האתרוגים אליבא דהלכתא, ולדינא עולה:

א. כי לעץ האתרוג יש דין מיוחד, ששייך בו הפקר לבעל-השדה בשנה השביעית והשמינית. אולם לקחת מהשדה בלא חשש גזל לא הותר בשנה השביעית, אלא רק בשנה השמינית, ויכול לקטוף האתרוג מהעץ רק אם קיבל רשות מבעל-השדה או שנכתב שלט האומר בפירוש שניתן לקחת או שהשדה שייך לבית-דין ואזי ישלם להם על טיפולם בשדה.

ב. ברכישת אתרוגים לצורך די' מינים: עדיף לרכוש אתרוגים שהם אוצר בית-דין ובכך מרוויח גם את מצוות השמיטה וחיווק החקלאים. ואם אין לו אוצר ב"ד יקנה את האתרוג בהבלעה, ועדיפות שלישית מקרקע של גוי. כמו כן, אם קיבל מתנה יוצא לכתחילה ידי המצווה.

ג. אם נוסע לחו"ל לסוכות יכול לקחת עמו אתרוג וישתדל לשוב עמו לארץ כדי לצאת ידי כולם.

ד. מותר לתלות אתרוגים לקישוט הסוכה ויעשה תנאי שיוכל להורידו בכל שעה ולאוכלו.

ה. אין לתחוב באתרוג ציפורן-בשמים, על מנת שיהיה בו ריח לברכת הבשמים למוצאי-שבת.